

**Temat: „Człowiekiem jestem i nic, co ludzkie nie jest mi obce” -
wprowadzenie do literatury renesansowej.(3 godz.)**

1. Nazwa epoki i jej ramy czasowe.
2. Poglądy filozoficzne.
3. Renesansowi myśliciele.
4. Wpływ humanizmu i reformacji na kulturę XVI wieku.
5. Rozwój literatury europejskiej.
6. Cechy sztuki renesansowej w:
 - malarstwie
 - rzeźbie
 - architekturze

Ad. 1

Renesans, czyli odrodzenie się człowieka po mrokach średniowiecza.

Renesans narodził się *we Włoszech w XIV wieku*. To stamtąd na resztę Europy zaczęły promieniować nowe ideały i prądy. Włochy właśnie były ojczyzną genialnych artystów, naukowców, wynalazców, filologów i pisarzy.

Narodziny renesansu poza Italią nastąpiły później, w XV-XVI w. Są badacze, którzy wydzielają dwa renesansy: włoski i północnoeuropejski, z uwagi na wiele różnic w przebiegu epoki na tych dwóch obszarach kulturowo-geograficznych i czasowych: Włochy XIV-XV wiek – kraje na północ od Alp XVI wiek.

Począwszy od XIV wieku we Włoszech, zauważamy zmianę oblicza świata, zarówno pod względem ideowym, gospodarczym, politycznym, jak i geograficznym. Od renesansu liczymy czasy nowożytne, a więc bliskie współczesności.

Ad.2

Neoplatonizm był kierunkiem filozoficznym, w świetle którego tworzyli i działali humaniści renesansowi. Sprzeciwiał się on arystotelizmowi, będącemu załącznikiem znienawidzonej scholastyki średniowiecznej. Najwybitniejszym neoplatonikiem był Marsilio Ficino z Florencji, który głosił doskonałość człowieka jako Bożego stworzenia.

Drugim znanym przedstawicielem kierunku był Giovanni Pico della Mirandola, który widział w człowieku wielką moc wyboru dobra i zła oraz możliwość zdecydowania o swej miłości do Boga. W formie jednak neoplatonicy musieli nawiązać do Arystotelesa, bo to on ustanowił kanon poetyk antycznych. Czytano Arystotelesa w oryginale, omijając średniowieczne naleciałości interpretacji scholastycznych. Zaczęły powstawać poetyki renesansowe, m.in. J. C. Scaligera.

Stoicyzm i epikureizm

U ludzi renesansu, którzy chcieli czerpać z życia samą jego esencję, którzy podkreślali godność i wartość tego, co doczesne, można również odnaleźć

elementy tych dwu filozofii horacjańskich, zwłaszcza epikureizmu. Wobec przemijalności życia i krótkości dóbr doczesnych, winno się z życia czerpać samą esencję, w myśl zasady *carpe diem*. Zabawa, radość życia pozwalają choć na krótko zapomnieć o znikomości życia, stanowiąc o naszej chwilowej przyjemności.

Stoicyzm, do którego również odwoływali się ludzie renesansu, wyrażał się w przekonaniu, iż celem ludzkiego życia jest szczęście, czyli życie w zgodzie z cnotą, sumieniem, wewnętrznym spokojem, poczuciem wolności. Stan duszy nazywany cnotą polegał na harmonii ducha, której nie mogło zburzyć ani nagłe szczęście, ani nagłe nieszczęście.

Ad.3

Erazm z Rotterdamu (1467 – 1536) – najwybitniejszy przedstawiciel humanizmu chrześcijańskiego; znawca starożytnych języków, uczonek, filolog, pisarz, teolog. Wydał krytyczny przekład Nowego Testamentu. Występował przeciwko średniowiecznej scholastyce. Nigdy nie zrzekł się katolicyzmu, jednak ostro piętnował nadużycia w Kościele. Napisał *Rycerstwo chrześcijańskie a żywot duchowny* w 1502 r. (przekład polski wydano w 1558 r.), w którym zasady pobożności porównał do sztuki życia wewnętrznego. Nawoływał do zgody między narodami. Głosił potrzebę jedności świata chrześcijańskiego, czym naraził zarówno Kościołowi, jak i reformacji. Stanowisko to nazywamy irenizmem (od gr. eirene – pokój, pochwała pokoju). Erazm opowiadał się też przeciwko ślepemu naśladownictwu starożytnej stylistyki (np. Cyserona). Występował przeciwko Lutrowi w dziele *O wolnej woli*. Uważał, iż człowiek jest z natury dobry, zło pochodzi z niewiedzy. Jednocześnie potępiał on pychę i próżność uczonych w utworze *Pochwała głupoty* z 1509 r. Myśliciel z Rotterdamu nie stworzył obozu, stronnictwa czy wyznania. Jego poglądy dzieliła głównie elita intelektualna epoki, ale miał też licznych wrogów. Dzieło Erazma znalazło silny oddźwięk na ziemiach polskich. Erazm z Rotterdamu utrzymywał częste kontakty korespondencyjne z Polakami. Jego bibliotekę wykupił w ramach mecenatu Jan Łaski (młodszy), pozostawiając ją Rotterdamczykowi w użytkowanie. Po śmierci uczonego Andrzej Frycz Modrzewski jeździł po ten księgozbiór do Bazylei.

Tomasz Morus żył w latach 1478 – 1535. Autor *Utopii*, w której zawarł wizję państwa idealnego. Członek brytyjskiej Izby Lordów. Uznany przez Kościół katolicki za świętego. Patron polityków. Skazany na ścięcie przez króla

Henryka VIII, ponieważ nie uznał jego małżeństwa z Anną.

Niccolo Machiavelli żył w latach 1469 – 1527. Pisarz, dyplomata, historyk. Autor *Księcia*. Jego doktryna polityczna uzasadniała przemoc, podstęp, gdy służyło to interesom kraju. Dobro publiczne jest ideałem, który uzasadnia, by „cel uświęcał środki”. Władca z Księcia ma być jednocześnie lwem (siła, odwaga) i lisem (spryt, przebiegłość). Człowiek jest z natury zły. Cechuje go obłuda i chciwość. Taka postawa to tzw. makiawelizm.

Ad.4

Humanizm był ruchem umysłowym i światopoglądowym doby Renesansu. Dążył do zrekonstruowania starożytnej kultury poprzez studia nad antyczną myślą, literaturą, językami. W przeciwieństwie do Średniowiecza, które w centrum stawiało Boga, Renesans kierował swoją uwagę ku człowiekowi, jego duchowości i sprawom materialnym. Tak rozumiana antropologia zajmowała się człowiekiem jako podmiotem jednostkowym oraz bytem społecznym, badając jego uwarunkowania i przeżycia. Taką perspektywę nazywamy antropocentryczną. Uznawano, iż rozum ludzki jest autonomiczny i zdolny do poznania świata. Humanizm przywiązywał również wagę do praw człowieka i skupiał się na uniwersalnych wartościach cnót oraz krytyce powszechnych wad. Humanisci głosili potrzebę kształtowania jednostki indywidualnej, silnej, świadomej swojej godności.

Reformacja zapoczątkowana została wystąpieniem niemieckiego mnicha *Marcina Lutra* w 1517 roku, kiedy to na drzwiach kościoła w Wittenberdze przybił on 95 swoich tez skierowanych przeciw odpustom. Odpusty były wówczas praktyką dozwoloną przez Kościół, polegającą na możliwości zwolnienia z kar czyśćca poprzez czynienie dobrych uczynków lub opłatę. Według Lutra natomiast do zbawienia mogła prowadzić tylko wiara (zgodnie z maksymą *sola fides*). Luter założył, że człowiek może być zbawiony nie ze względu na własne zasługi, ale przez ofiarę Jezusa Chrystusa. Taki pogląd nazywa się doktryną fiducji. Wstrząsnęło to Stolicą Apostolską jako herezja. Przeciw Lutrowi wydano bullę, którą mnich publicznie spalił, a wkrótce wydano na niego ekskomunikę i nakaz banicji. Z czasem, w Augsburgu, spisano akt nowej wiary, opartej na Ewangelii (stąd: Kościół ewangelicko-augsburski), a w Spirze urządzono protest przeciw ograniczeniom nowego wyznania (stąd nazwa: protestantyzm). Luter miał odtąd coraz więcej zwolenników. Mianem *reformacja* określa się cały ruch religijny, społeczny i polityczny, zapoczątkowany przez Lutra. Reformacja doprowadziła do rozłamu

w Kościele katolickim. Wyznania protestanckie również różniły się między sobą. Do dziś jest wiele Kościołów protestanckich – należących do religii chrześcijańskiej, ale nie podlegających Rzymowi.

W Niemczech, gdzie rozpoczął swoją działalność Luter, badacze wydzielają dwie fazy reformacji: nurt mieszczański oraz plebejsko-chłopski. Pierwszy stanowił odważną i silną opozycję przeciw władzy Kościoła. Mieszczaństwo stało się klasą posiadającą, tak samo jak do niedawna feudałowie. Majątki obłudnego kleru, szerzącego demoralizację, stały się celem żądań, przepustką do uniezależnienia się od Rzymu. Drugi nurt reformacyjny wiąże się z wojną chłopską w latach 1524-1525.

Głównym hasłem reformacji europejskiej był powrót do Ewangelii, do oryginału Pisma Świętego. W średniowieczu posługiwano się Wulgatą, czyli łacińskim przekładem Pisma Świętego, dokonany przez św. Hieronima. Myśliciele Renesansu sięgnęli do tekstów oryginalnych, przy analizie których odkryli, iż w przekładzie znajdują się błędy. Zapoczątkowało to teologiczne dysputy nad interpretacją poszczególnych fragmentów Pisma.

Spór natury teologicznej szybko przerodził się w spór polityczny, w czasie którego część książąt niemieckich opowiedziała się po stronie Lutera, pozostała zaś część po stronie Kościoła. Zapoczątkowało to epokę wojen religijnych, trwających prawie cały XVI wiek. Dowodzi to w zasadzie, że ruch reformacyjny pozostawał w sprzeczności z humanizmem odrodzeniowym. Osiągnięciem humanizmu było rozwiązywanie sporów na drodze intelektualnej i estetycznej. Natomiast wojny religijne kontrastowały z odrodzeniowym laicyzmem i sztuką.

Zarówno reformacja, jak i humanizm renesansowy, przyczyniły się do rozwoju kultur narodowych. Ruch Lutera obalił zależności hierarchiczne w społeczeństwach oraz między państwami a Kościołem. Natomiast myśl antropologiczna epoki nadawała nowy sens tradycji narodowej, rozkwitłej obok wpływów Rzymu.

Luter oddzielił tradycję od prawd objawionych. Uważał, że należy skupić się na wzorze pierwotnego chrześcijaństwa i oryginalnych pism, odrzucając naleciałości tradycji zinstytucjonalizowanego Kościoła. Tradycja obejmowała nauki ojców Kościoła, dekrety papieży, postanowienia soborów. Protestanci sprzeciwili się bogactwu, wykwićności, zbyt dużej roli władzy w Kościele katolickim. Odrzucili kapłaństwo jako sakrament (dlatego księża wyznań protestanckich mogą zakładać rodziny). Rewolucja teologiczna Lutera polegała na stworzeniu teologii ludzkiej jednostki, zanegowaniu wszelkiego charyzmatu i różnic hierarchicznych pomiędzy ludźmi. Była to wiara, w której każdy człowiek mógł bezpośrednio obcować z Bogiem.

Luter dał początek przekładom Biblii na języki narodowe. W 1522 r. wydał Nowy Testament, a w 1534 – całość Biblii w języku niemieckim. Księga ta, napisana w dialekcie górnoniemieckim stała się załączkiem niemieckiego języka literackiego.

Z reformacją związany jest również Jan Kalwin, Szwajcar działający we Francji, który do poglądów głoszonych przez Lutera dodał doktrynę o predestynacji. Oznaczała ona, iż Bóg z góry wie, kto z ludzi będzie zbawiony, a kto potępiony. Stąd też wszelkie wysiłki człowieka dążącego do zbawienia nie mają w gruncie rzeczy sensu. Teza taka zakładała odrzucenie twierdzenia o wolności człowieka. Odłam Kościoła kalwińskiego nazywany jest też ewangelicko-reformowanym. W Anglii natomiast głową Kościoła na mocy aktu supremacyjnego z 1534 r. był król. Anglikanie stosowali ostre represje wobec katolików (świadczy o tym m.in. ścięcie Thomasa Moore'a, autora *Utopii*), ale ich wiara była podobna do protestantyzmu kalwińskiego. Reformacja spotkała się z żywym oddźwiękiem w Kościele katolickim. Jednak odnowa religijna nastąpiła zbyt późno, aby powstrzymać ruchy reformacyjne. Sobór trydencki, na którym zapadły najważniejsze decyzje, wprowadzające Kościół w nową epokę, nastąpił dopiero w latach 1545-1563. Kwestie doktrynalne nie uległy zmianom. Nadal obowiązywał łaciński wzór Pisma Świętego – Wulgata. Jednak narody mogły przekładać tę księgę na swoje języki. Ponadto usunięto liczne nadużycia wśród kleru, zakazano łączenia beneficjów, wznowiono obowiązek odwiedzania diecezji i parafii oraz nadzorowania prac księży przez zwierzchników, podniesiono poziom oświaty w seminariach duchownych, a także w szkołach katolickich.

Daty ważne dla reformacji:

1517 – wystąpienie Lutera

1531 – Henryk VIII zostaje wybrany głową Kościoła Anglikańskiego

1546 – wojny religijne w Niemczech

1563 – wojny religijne we Francji

1572 – rzeź w noc św. Bartłomieja

1598 – edykt nantejski

Ad.5

Francesco Petrarca

Renesansowy poeta, piszący po łacinie i po włosku, humanista, dyplomata, duchowny, uczestnik życia politycznego, uczony, miłośnik starożytnej kultury. Jego włoskie poezje są bardziej intymne, osobiste, są znane i

podziwiane do dziś. W Zbiorze pieśni zawarł miłość do Laury, z sonetów do której zasłynął. Petrarka, który był duchownym, miał wkrótce po złożeniu ślubów ujrzeć w kościele w Awinionie damę, z której uczynił swoją muzę. Miłość, która nigdy nie została spełniona, przetrwała śmierć Laury i Petrarki.

Giovanni Boccaccio (1314-1375) – włoski humanista, pisarz, działacz polityczny. Walczył o utrzymanie swobód republikańskich we Florencji. Autor *Dekameronu*, zbioru stu krótkich opowiadań i nowel. Jest to przykład świetnej renesansowej prozy, w której autor wyśmiewa feudalny porządek, przesady minionej epoki, tępotę i obłudę duchowieństwa. Boccaccio stanie się dla innych pisarzy wzorem śmiałej krytyki, realizmu przedstawianej rzeczywistości, poczucia humoru i erotyzmu, będącego wyraźnym sprzeciwem wobec ascetyzmu.

Michel Eyquem de Montaigne (1533-1592) - francuski pisarz, moralista, przedstawiciel sceptycyzmu. Autor *Prób* – cyklu rozmyślań nad sensem życia, szczęściem. Od francuskiej nazwy cyklu (*Essais*) – pochodzi nazwa gatunku – esej.

W *Próbach* autor stara się dokonać autoanalizy dokonań moralnych, psychicznych, tekst ma charakter dziennika duchowego, intymnego zapisu przeżyć wewnętrznych. Montaigne nie tworzy systemu filozoficznego, postuluje zaś, by „poznać siebie, nauczyć się dobrze żyć i dobrze umrzeć”. Wskazuje, iż życie człowieka winno być łatwe, przyjemne i rozsądne; człowiek winien się również uniezależnić od świata i jego zależności – dzięki poglądom sceptycznym. Spokojnie i rozsądnie należy podchodzić do wszystkiego, co zsyła nam życie, również do śmierci, bowiem strach przed śmiercią może zabrać radość życia.

Popularne cytaty z Montaigne’a:

- *Nikt nie jest wolny od mówienia bredni*
- *Nawet na najwspanialszym tronie świata siedzi się zawsze na własnym siedzeniu*
- *Wielkie i wspaniałe arcydzieło człowieka – to żyć dorzecznie*
- *Poczucie dobra i zła zależy w dużej mierze od naszego o tym mniemania*

· *Największa rzecz na świecie to umieć należeć do siebie*

Francois Rabelais (1494-1553) - francuski pisarz, humanista, autor epepei Gargantua i Pantagruel, będącej satyrą na feudalne stosunki w średniowieczu oraz utopijną wizją nowego społeczeństwa.

Epepeja skierowana jest przeciwko średniowiecznej mentalności, wychwalając jednocześnie bogactwo i doskonałość humanizmu. Utwór składa się z pięciu ksiąg, opisując historię dwu olbrzymów – Gargantui i Pantagruela. Olbrzymy posiadają ludzkie cechy, są prostolinijni, poczciwi, dobrotliwi, mają też swoje dziwactwa, czasem są arogancy, niepokorni.

W dziele da się zauważyć podstawowe wykładniki humanizmu. Góruje umiłowanie życia, fascynacja człowiekiem. Tzw. **pantagruelizm** jest terminem ukutym na podstawie tego dzieła, oznacza dążenie do wyzwolenia wszelkich sił dla zadośćuczynienia ziemskim pragnieniom. Człowiek ma obowiązek rozwijania swoich zdolności, talentów, winien dążyć do zdobycia wiedzy.

Ad.6

Sztuka renesansu jest bardzo **różnorodna i złożona**. Można w niej jednak wskazać pewne elementy wspólne i typowe. Do najważniejszych nowości, jakie wprowadził renesans, należy bezsprzecznie powrót do osiągnięć antycznej sztuki Greków i Rzymian. Wpływy te dotyczyły głównie architektury. Przedstawiciele sztuki Odrodzenia uważali się za spadkobierców sztuki antycznej. Mieli świadomość piękna starożytnych form i pragnęli je odrodzić zarówno w dziełach literackich, jak i malarstwie, rzeźbach i architekturze. Była to także świadomość wartości ludzkiego umysłu, ciała, wszystkich ziemskich spraw. To, co zakazywał Kościół w średniowieczu, co nazywał godnym pogardy, stało się dla ludzi renesansu wartością. Nowy światopogląd odrzucił ascezę i wyrzeczenia, zanegował zło świata ziemskiego, cielesnego. Dlatego też, w duchu humanizmu, człowiek Odrodzenia mógł odkryć piękno Antyku: pogańskich świątyń i rzeźb. Renesansowa architektura odrzucała gotyk, nawiązując obficie do form antycznych. Budowle wznoszono według idealnych, matematycznych proporcji, które miały wskazywać na harmonię całej budowli. Tym samym budynki wznoszone w dobie renesansu są proste, harmonijne, przejrzyste kompozycyjnie. Drugą nowością było wprowadzenie *perspektywy*, która pozwoliła na utrwalenie trójwymiarowej przestrzeni, nadając dziełom głębię. Było to odkrycie bardzo rewolucyjne. Zmieniła się również społeczna pozycja twórcy – artyście, który z rzemieślnika

stał się samodzielnym kreatorem sztuki, prawdziwym artystą. Od tego okresu sztuka zaczyna być postrzegana indywidualnie, przez pryzmat jej twórcy.

Natchnieniem dla wielu dzieł była natura, którą starano się uważnie obserwować i analizować. Antyczna twórczość stanowiła kanon – obowiązujący powszechnie wzór piękna, proporcji, kompozycji, gatunku czy formy. Sztuka Odrodzenia jest przede wszystkim radosna, swobodna; czerpie z żywych źródeł Antyku i życia współczesnego. Wyraża dążenia i tęsknoty ludzi, bo oni stali się teraz najważniejsi.

Sztuka epoki przeszła ewolucję od klasycyzmu renesansowego po manieryzm. Artystą klasycyzmu jest Rafael (właśc. Raffaello Santi – wczesny i dojrzały renesans). Jego dzieła wyróżnia lekkość i wdzięk. Natomiast Michał Anioł to już przykład manieryzmu. Ówczesnie słowo *maniera* nie miało zabarwienia pejoratywnego; oznaczało styl, charakter, sposób. Sztuka włoska XVI wieku – późny renesans – polegała na dostrzeżeniu antymimetyzmu i zwróceniu uwagi na rolę samego twórcy. Prąd manierystyczny charakteryzował się większą ekspresywnością, dążeniem w dziełach do pokazania nietrwałości piękna świata i doskonałości piękna Boga.

Późne malarstwo włoskie (XVI wiek) odznaczało się spirytualizmem, niepokojem, wyrafinowaniem, wirtuozerią. Często bogate zdobnictwo naruszało klasyczny porządek harmonii – dlatego też mówimy o nowym stylu manierystycznym. Pojawienie się tych tendencji w Italii było początkiem kresu epoki Odrodzenia. Świat z dzieł manierystycznych był teraz labiryntem, pełnym niepokoju i walki; postaci ludzkie często popadały w ekstazę modlitwy albo zastygały w cierpieniu.